

Instruktion för växtpressning – hur man samlar växter och belägger sina fynd (för dig med viss erfarenhet)

Denna instruktion är avsedd för dig som vill ta många fina belägg utan onödig ansträngning. Här ges även tips på hur man skall hantera sådana växter som är speciellt svåra att pressa, samt vad som behöver vara med på dem för att de ska kunna identifieras. Se även de separata instruktionerna för nybörjare och avancerade växtsamlare om du vill lära dig mer.

Vad skall jag pressa?

Allemansrätten i Sverige ger dig i princip rätt att utan tillstånd plocka de ovanjordiska delarna av alla örter som inte är odlade, men däremot egentligen inte gräs eller förvedade växter. Dessutom är vissa växter fridlysta på nationell eller regional nivå och speciella regler gäller i många naturskyddade områden. (Närmare upplysningar om vad som är fridlyst i ditt län hittar du hos Länsstyrelsen och Naturvårdsverket.) Det är viktigt att tänka sig för och inte samla på sådant sätt att en arts överlevnad på en lokal kan hotas. För sällsynta växter eller i mycket små populationer kan det ofta vara motiverat att frångå de generella instruktionerna och endast samla just de små delar av växten som behövs för att kunna identifiera arten, men för någorlunda vanliga växter eller stora populationer utgör insamling för herbarieändamål i praktiken inte något hot. Dessutom kan ett insamlat belägg, som gör att en förekomst av en sällsynt art blir känd och dokumenterad, ibland vara viktigare för artens långsiktiga skydd och överlevnad än den eventuella skada populationen åsamkas genom insamlingen. Att samla sällsynta växter från sedan tidigare välkända lokaler är däremot nästan aldrig motiverat.

När du samlar så undvik om möjligt växter som är betade eller stympade, som visar sjukdomssymptom eller som har vuxit extremt torrt, näringsrikt eller skuggigt. För vissa växter är det viktigt att vissa speciella delar av växten finns med, eller att den samlats vid en viss tid på året, för att växten skall gå att identifiera. Sådana växter listas nedan. För många storvuxna örter gäller att det är bättre att pressa en bit (med blad) från stjälkens mitt (vid behov kompletterat av några blommor) än enbart de översta delarna av växten. För träd och buskar bör ungplantor och rotskott undvikas, eftersom deras blad oftast är otypiska.

Vid pressning av växter som är mycket tjocka och torkar långsamt, men som har tunna snabbtorkande blommor är det ofta nödvändigt att ta loss några blommor och pressa dem separat då de annars blir så skrynkliga och fula att de inte går att studera.

Vissa tjocka och köttiga växter hinner ruttna innan de torkat om de inte förbehandlas på något vis, men många sådana växter kan bli mycket vackra om man antingen sänker ned dem någon minut i kokande vatten eller värmer upp dem hastigt i mikrovågsugn innan man lägger dem i pressen.

Exempel på växter som kräver särskild behandling

Ormbunkar

- Svartbräken, *Asplenium trichomanes*: Måste ha mogna sporer, d.v.s. samlas på sensommaren.
- Lundbräkenläktet, *Dryopteris* spp.: Bör ha mogna sporer, d.v.s. samlas i juli-augusti.
- Stensötor, *Polypodium* spp.: Måste ha mogna sporgömmen, d.v.s. samlas på senhösten-vintern.
- Örnbräknar, *Pteridium* spp.: Det räcker med att pressa ett av de nedersta bladsegmenten. Notera växtens storlek och växtsätt på etiketten.

Barrträd

- Lärkar, *Larix* spp.: Måste samlas med välutvecklade kottar och unga kvistar, men barr är inte nödvändiga.
- Granar, *Picea* spp.: Tappar barren när de torkar. Detta är oundvikligt och de avramlade barren bör bifogas kvisten i kuvert eller papperspåse. Bör om möjligt samlas med kottar.
- Tallar, *Pinus* spp.: Bör om möjligt samlas med kottar.

Enhjärtbladiga växter (gräs, halvgräs och "liljor")

- Starrar, *Carex* spp.: Bör samlas i fruktstadium, d.v.s. under högsommaren.
- Krokusar, *Crocus* spp.: Bör om möjligt grävas upp och pressas med knöl ("lök").
- Småsävar, *Eleocharis* spp.: Bör samlas med rötter/basala delar och frukter.
- Svinglar, *Festuca* spp.: Bör samlas med jordstammar och rötter.
- Dagliljor, *Hemerocallis* spp.: Blad och stjälkar torkar mycket långsamt och möglar lätt varför toppen på blomställningen och blommorna bör pressas separat så att dessa torkar fortare och blomfärgen bevaras.
- Irisar, *Iris* spp.: Blommorna är mycket sköra och måste pressas separat. Blad och stjälkar torkar mycket långsamt och kan behöva snittas på längden för att torka, men behöver ofta inte samlas då det främst är blommor och deras stödblåd som behövs för att identifiera arterna.
- Frylen, *Luzula* spp.: Bör samlas i fröstadium, d.v.s. inte alltför tidigt på våren.
- Orkidéer, *Orchidaceae* spp.: Är fridlysta och får inte samlas utan tillstånd, men för de flesta arter räcker det med ett par blommor och några stödblåd från blomställningen för att identifiera arten. Om hela växten insamlas bör åtminstone några blommor pressas separat eftersom blad och stjälk torkar mycket långsamt och lätt möglar.
- Gröen, *Poa* spp.: Bör samlas med jordstammar och rötter.
- Natar, *Potamogeton* spp.: Bör samlas med både undervattensblad och flytblåd när sådana finns. Måste vara fullständigt torra innan de tas ut ur pressen för annars skrynkla de ihop sig.
- Igelknoppar, *Sparanium* spp.: Måste samlas med välutvecklade frukter, d.v.s. på hösten. Torkar långsamt men möglar sällan. Färgen på stammens bas bör noteras före pressning (rosa eller ej).
- Tulpaner, *Tulipa* spp. och många andra liljeväxter: Stjälkarna torkar mycket långsamt, men det kan hjälpa att punktera eller längssnitta dem med nål eller rakblad.

Tvåhjärtbladiga växter

- Daggkåpor, *Alchemilla* spp.: Bör samlas på försommaren, då de blad som utvecklas tidigare eller senare är mindre arttypiska. Skär av jordstammen en bit under markytan så att ett knippe blad och blomställningar hänger ihop.
- Lånkar, *Callitriche* spp.: Måste samlas med välutvecklade frukter.
- Mållor och strandmållor, *Chenopodium* spp. och *Atriplex* spp.: Bör samlas i fruktstadium, d.v.s. under sensommar och höst.
- Tistlar och piggtistlar, *Cirsium* och *Carduus* spp., liksom en del andra korgblommiga: "Mognar" under torkningen varför de bör pressas i knoppstadium eller mycket tidig blomning.
- Oxbär, *Cotoneaster* spp.: Bör samlas med mogna bär.
- Fetknoppar och andra fetbladsväxter (*Crassulaceae* spp.): Bör behandlas i mikrovågsugn eller doppas i kokande vatten före pressning och sedan bytas papper på mycket ofta (flera gånger per dygn de första dygnet).
- Jättelokor, *Heracleum* spp.: Pressa en flock eller småflock i full blom, en småflock i fruktstadium och en stor flik från ett basalt blad. Klipp av ena sidan av småbladet om det är för stort för lakanet/pressen. Använd kniv och handskar eftersom växtsaften kan orsaka brännskador i solljus!
- Hökfibblor, *Hieracium* spp.: Måste samlas tidigt under blomningen då exemplar som blommar om under sensommar och höst är omöjliga att identifiera.
- Dunörter, *Epilobium* spp.: Bör samlas med basala delar och utvecklade frukter.
- Lupiner, *Lupinus* spp.: Stjälkarna torkar långsamt och möglar lätt varför åtminstone några blommor bör pressas separat för att kunna torka snabbare och behålla färgen.
- Aplar, *Malus* spp.: Bör samlas med blommor och/eller frukter; de senare skivas varefter den centrala skivan genom kärnhuset pressas.
- Kovaller, *Melampyrum* spp.: Svartnar nästan alltid vid torkning, men detta kan ibland undvikas om man doppar dem hastigt i kokande vatten för pressningen.
- Näckrosor, *Nymphaea* och *Nuphar* spp.: Samla den största blomman du kan hitta och ett stort blad med en bit av bladskaftet från samma planta. Klyv blomman på mitten och pressa halvorna var för sig så att ståndare och pistiller syns. Pressa bladet separat och klipp bort ena långsidan om det är för stort för pressen/lakanet. Gör några tunna skivor av bladskaftet och pressa dessa separat så att luftkanaler och ledningsvävnad syns.
- Natljus, *Oenothera* spp.: Torkar mycket långsamt och kan behöva snittas på längden, men möglar sällan. Pressa åtminstone någon blomman separat, helst med kronbladen utbredda så att deras storlek går att mäta.
- Vallmor, *Papaver* spp.: Tappar kronbladen kort efter det att de plockats och bör alltså pressas omgående redan i fält.
- Plommon, krikon och slån, *Prunus* spp.: Bör samlas med blommor och/eller frukter (mät fruktens storlek, skala sedan av köttet och spara kärnan).
- Päronsläktet, *Pyrus* spp.: Bör samlas med blommor eller frukter; de senare skivas varefter den centrala skivan genom kärnhuset pressas.
- Majsmörblommor, *Ranunculus auricomus* agg.: Måste samlas med basala blad rikligt representerade, samt med frukter
- Möjor, *Ranunculus* subgen. *Batrachium*: Tappar kronbladen kort efter insamlandet och måste därför pressas omgående i fält (t.ex. i en fältanteckningsbok).

- Vinbär, *Ribes* spp.: Måste samlas med blommor, d.v.s. tidigt på våren.
- Rosor, *Rosa* spp.: Samlas hellre med nypon än med blommor. Tag en rejäl kvist så att blad och taggar på såväl unga kvistar som grövre stammar medföljer.
- Björnbär, *Rubus* spp.: Belägg måste bestå av såväl bladskott (årsstammar) som blomskott från samma buske. Använd sekator eller vass kniv och pressa ett blomskott samt en bit av den mellersta delen av en grov årsstam med minst ett par blad. Färgen på kronbladen och stiften bör noteras före pressning.
- Skräppor, *Rumex* spp.: Bör samlas i fruktstadium, d.v.s. under sensommar och höst.
- Viden, *Salix* spp.: Samla stora kvistar (åtminstone med 3 årsgenerationer av grenar), och skala av barken på de grövsta grenarna så att eventuella vedårar syns
- Oxlar och rönnar, *Sorbus* spp.: Bör samlas med välutvecklade bär samt blad från såväl blomskott som sterila långskott.
- Maskrosor, *Taraxacum* spp.: Måste samlas tidigt på säsongen (maj) då exemplar som blommor om senare under sommaren är omöjliga att identifiera. Stora och mångbladiga exemplar bör friseras eller delas så att bladen inte hamnar ovanpå varandra i pressen.
- Blåddror, *Utricularia* spp.: Får inte pressas för hårt då en del fångstblåsor måste bevaras intakta. Lägg en blyertspenna eller pinne intill växten i lakanet så blir trycket på växten inte så stort!
- Kungsljus, *Verbascum* spp.: Åtminstone några blommor måste pressas separat. Belägg bör utöver blommor innehålla en bit av stjälken från dess mitt, inklusive representativa blad.
- Violer, *Viola* spp.: Bör samlas med basala delar / rötter samt blommor.

Hur skall jag pressa?

Om du av någon anledning inte har möjlighet att pressa växterna direkt efter insamlandet kan det vara en fördel att lägga dem i en lätt fuktad och väl försluten plastpåse och sedan förvara dem några timmar i kylskåp före pressandet. Med denna behandling kan växter som börjat sloka återhämta sig något, men risken är att de styvnar i onaturligt vridna och böjda positioner och blomblad kan lätt klibba fast i plastpåsarna varför pressning direkt i fält eller vid hemkomsten, även om man då endast har tillgång till en mycket enkel pressanordning, nästan alltid är att föredra.

Om du pressar mer än enstaka växter är det lätt hänt att du glömmar bort var och när du samlade dem. Därför är det mycket viktigt att du antingen etiketterar växterna direkt i samband med pressningen eller på lakanet antecknar den information som behövs för att knyta dem till en viss insamlingsdag och plats. Antingen kan du skriva information om lokalen direkt på lakanet eller så kan du ge varje växt ett unikt nummer som refererar till vad du antecknat i någon anteckningsbok eller inventeringsrapport.

Traditionella gråpapper för växtpressning har större förmåga att suga åt sig vatten än vanliga tidningar och därför torkar dina växter snabbare om du lägger gråpapper istället för tidningar mellan de tidningspapper ("lakan") som du lagt dina växter i. Även gråpapper måste dock bytas minst en gång per dygn för att inte växterna skall mögla eller ruttna. Gråpapperna kan sedan lufttorkas vid rumstemperatur eller vid 40–50° i torkskåp eller varmluftsugn för att sedan återanvändas, men för bästa resultat är det

mycket viktigt att de är riktigt torra innan du använder dem. Gråpapper är ganska dyra i inköp, men ibland kan man komma över dem begagnade och om du är rädd om dina gråpapper kan de återanvändas tusentals gånger. Vissa byggnadsmaterial ("byggpapp" för isolering av väggar och golv, "underlagspapp" som läggs under tjärpapp på papptak) kan liksom skivor av wellpapp fungera minst lika bra som traditionella gråpapper, men man får i så fall göra sig besväret att själv skära till dessa material i tillräcklig mängd och lämplig storlek.

Många använder makulatur, d.v.s. otryckt "tidningspapper" som lakan istället för tidningar. Makulaturen kan skäras till i rätt format (tidningar är ofta olikstora och ojämnta i kanterna), är lättare att anteckna på, är lättare att hitta mellan lagren av tidningar/gråpapper när du skall byta papper och riskerar inte att överföra någon trycksvärta till växterna. Det senare är dock sällan något problem med moderna tidningar och även om det ser proffsigare och elegantare ut med makulatur så blir slutresultatet oftast lika bra med tidningar.

BILD: Wellpappskivor, gråpapper och makulatur till "lakan" är allt du behöver för att kunna pressa som ett proffs!

För ändamålet specialkonstruerade växtpressar finns i många olika utföranden. Ofta är det bra att ha en enklare och lättare konstruktion som man kan ha med sig ut i fält, i bilen eller på cykeln, och en stabilare press för hemmabruk dit man kan flytta över växterna när man kommit hem. En enkel fältpress kan man själv lätt konstruera av två plywoodskivor eller järngaller och ett par spännrämmar eller kedjor. För hemmabruk finns framför allt två huvudtyper: "bokbindarpressar" i vilka två stabila träskivor pressas ihop av en skruvtving eller liknande skruvfunktion, och "rullpressar" i vilka träskivorna pressas ihop av ett grovt rep (typ bogserlina) som viras kring en massiv träspole vilken låses fast med hjälp av järntenar. Konstruktionen spelar ingen större roll för resultatet och växtpressar kan köpas såväl ny tillverkade som begagnade. Om man skall pressa många växter samtidigt är det dock viktigt att man kan dra ihop pressen riktigt hårt (25–50 kg tryck) vilket ställer en del krav på konstruktionen.

BILD: Traditionella växtpressar av "bokbindartyp" respektive "rullpress-typ".

BILD: En variant av fältpress som är lätt att bära med sig och i vilken växterna kan förpressas för att sedan vid hemkomsten flyttas över till en stabilare press.

Hur hanterar jag mitt torra belägg?

Etiketteringen av beläggen är minst lika viktig som pressningen av själva växterna! En pressad växt utan tillräcklig information om fyndomständigheterna är i regel helt värdelös. Beskrivningen av växtplatsen skall om möjligt innehålla information som gör det möjligt att förstå om där var ljus eller skuggigt, torrt eller fuktigt, näringsfattigt eller näringsrikt och hävdat (t.ex. betat) eller ohävdat. Viktig information är också om du vet att växten var på något sätt förvildad eller inplanterad på lokalen och om populationen var stor eller liten. Skriv alltså hellre mer än mindre på etiketterna och tänk på att dina växter och etiketter kan komma att bevaras i hundratals år och att texten alltså skall vara begriplig även för framtida generationer. Använd därför alltid papper och skrivdon av hög kvalitet och när du anger fyndplatsens geografiska läge så gör det i förhållande till landmärken som finns på officiella kartor och/eller är mycket lätta att identifiera i naturen. Vanliga vägar, hus och t.o.m. vattendrag har en tendens att försvinna eller flytta på sig över tiden och kan därför vara osäkra landmärken om de inte går att lokalisera på samtida kartor, medan kyrkor, slott och bergstoppar sällan försvinner eller flyttas.

Om du anger geografiska koordinater på etiketterna är det mycket viktigt att även ange vilket koordinatsystem och geodetiskt datum som avses. De flesta GPS-apparater går att ställa in för att ange en stor mängd olika koordinatsystem och utan information om vilket system som avses är koordinaterna ofta helt omöjliga att tolka. De vanligaste koordinatsystemen just nu i Sverige är Rikets Nät med geodetiskt kartdatum RT 90 och det nyare SWEREF 99 (\approx WGS 84) med kartdatum GRS 80, men internationellt används många olika system och bara under de senaste 50 åren har vi även i Sverige bytt nationellt koordinatsystem två gånger.

Om du rapporterar dina fynd till någon projektdatabas eller Artportalen är det mycket viktigt att informationen på etiketten är densamma som den du rapporterat till databasen så att det inte kan uppstå någon osäkerhet om vilka uppgifter och belägg som hör ihop. Att ha ett unikt insamlingsnummer för varje belägg kan i detta sammanhang vara en mycket stor fördel. Enklast är att numrera alla växter man samlar in i en löpande nummerserie och skriva detta nummer på etiketten direkt efter insamlarens namn.

Om du vill bevara dina växter i ett eget herbarium skall du fästa upp växterna och etiketterna på styva vita papper eller kartong ("herbarieark"). Etiketten limmas på arket med ett tidsbeständigt lim (t.ex. "RX-lim" eller trälim) och det är en fördel om det endast är marginalen på etiketten som limmas fast så att den vid behov kan tas loss utan att någon text går förlorad. Använd aldrig självhäftande etiketter eller limstift eftersom allt sådant lossnar efter något årtionde och dessutom förstörs ofta skrift och papper av klistret. Själva växten skall fästas på arket med smala pappersremсор förgummerade med något tidsbeständigt lim (typ "fönsterremсор") eller med samma typ av lim som etiketten. Klistra aldrig fast själva växten på arket och, framför allt, använd aldrig tejp eller andra självhäftande material som med tiden lossnar och klibbar fast överallt där man inte vill ha dem och i värsta fall avger ämnen som fräter sönder växter och papper! Alla offentliga herbariesamlingar och museer håller sig med egna regler och traditioner vad gäller hur stora arken skall vara och hur växter och etiketter skall monteras så om du planerar att så småningom donera din samling till något offentligt herbarium så kan det vara klokt att först höra med denna institution hur de vill ha sina växter. Eventuellt kan du även komma överens med herbariet så att du får herbarieark och klistrerremсор

från dem. Tänk alltid på att dina växter kan komma att ha ett liv och ett stort värde även långt efter din egen död!